

Labuda, Gerard

Kto był założycielem biskupstwa płockiego?

Notatki Płockie 34/1-138, 9-11

1989

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Nie tylko drzwi wyróżniają katedrę plocką spośród innych obiektów sakralnych. Jest ona — obok katedry poznańskiej i Wawelu — trzecią w Polsce nekropolią królewską, z sarkofagami dwóch polskich monarchów Władysława Hermana i Bolesława Krzywoustego. Piastowski orzeł z sarkofagu w katedrze plockiej posłużył jako wzór dla godła polskiego, które na swych czapkach nosili żołnierze ludowego Wojska Polskiego.

GERARD LABUDA

Kto był założycielem biskupstwa plockiego?

W literaturze przedmiotowej jest ta sprawa od dawna rozstrzygnięta. Historycy, powołując się na znaną bullę papieża Grzegorza VII z roku 1075, w której oznajmia on, że na prośbę Bolesława Śmiałego wówczas jeszcze niekoronowanego na króla, wysłał do Polski legatów, którzy na miejscu mają dopomóc w zreorganizowaniu Kościoła polskiego, zwłaszcza zaś w ustaleniu siedziby metropolitalnej, tak aby biskupi nie musieli błędzić po kraju w poszukiwaniu swojego zwierzchnika — uważają dość zgodnie, iż w wyniku tej akcji m.in. powstało biskupstwo plockie i że — rzecz oczywista — założycielem tegoż był Bolesław Śmiały.¹ Jest to jednak tylko wniosek logiczny, wynikający z poprzednio zarysowanej sytuacji prawno—organizacyjnej ówczesnego Kościoła polskiego.

Na pewien nikły ślad inicjatywy założycielskiej Bolesława Śmiałego mogłaby nas naprowadzić zagadkowa zapiska w Kalendarzu Kapituły krakowskiej z połowy XIII stulecia w brzmieniu: 3. IV Boleslaus rex Polonie, qui constituit episcopatus per Poloniam.² Wymienionego w tej zapisce Bolesława Zofia Kozłowska-Budkowa jednoznacznie zidentyfikowała jako króla Bolesława Śmiałego (1058—1079) i zgodnie z treścią zapiski jemu m.in. przypisała założenie biskupstwa plockiego.³ Jednakże dokładniejsza analiza stylistyczna zapiski wykazała również jednoznacznie, iż wprawdzie człon pierwszy zapiski rzeczywiście odnosi się do tegoż Bolesława (Boleslaus qui Polonie... obiit), natomiast następujące po tym zdanie względne: qui constituit episcopatus per Poloniam — który zakładał biskupstwa w Polsce, zostały zredagowane przez autora kilku innych analogicznych zapisek nekrologicznych w momencie przepisywania starego kalendarza do nowej księgi w połowie XIII wieku. Ów zaś autor zgodnie z ówczesnym stanem wiedzy odniósł ten zapis nekrologiczny do króla Bolesła-

Przewodniczący Rady Państwa obejrzał Skarpę Wiślaną — najwyższą w Polsce i zapoznał się z pracami zabezpieczającymi ją przed osuwaniem. Złożył kwiaty przed pomnikiem wybitnego plockanina — Władysława Broniewskiego. Autorem tego monumentu, na którym znajdują się cytaty z wierszy poety, jest profesor Gustaw Zemła”.

Henrykowi Samsonowiczowi w 40-lecie twórczej pracy naukowej — poświęcam.

wa Chrobrego (992—1025).⁴ Tym samym upada możliwość wyzyskania powyższej zapiski w poszukiwaniu założyciela biskupstwa plockiego.

Zagadnienie to należy jednak rozwiązywać w całkowicie inny sposób. Historycy przypisujący w tej sprawie inicjatywę Bolesławowi Śmiałemu nie wzięli pod uwagę faktu podstawowego, iż w roku 1075 księciem panującym na Mazowszu był nie Bolesław Śmiały, lecz jego młodszy brat, Władysław Herman (1058—1102). W chwili swej śmierci książę Kazimierz Odnowiciel (1034—1058) podzielił swe państwo starym słowiańskim dynastycznym zwyczajem między trzech synów, z których Bolesław jako najstarszy objął trzy główne dzielnice, to jest ziemie Wiślan (Kraków i Sandomierz), Słęzan (Opole i Wrocław) oraz Polan (Gniezno i Poznań). Nie znamy dzielnic najmłodszego ich brata, Mieszka, zmarłego już w roku 1065, który może dostał Kujawy (Kruszwica, Włocławek), natomiast średni z nich, Władysław z całą pewnością został wyposażony Mazowszem, z siedzibą w Plocku, który odtąd stał się jego najbardziej ulubioną siedzibą.⁵ Niektórzy historycy przypuszczają, że do kompetencji seniora i pryncypsa należało też prawo udzielania inwestytury wszystkim biskupom metropolii gnieźnieńskiej.⁶ Jest to jednak tylko domysł, gdyż w późniejszych czasach wszyscy książęta dzielnicowi udzielali inwestytury tym biskupom, których siedziba diecezji mieściła się w obrębie ich księstwa.⁷ Zapewne nie mogło być inaczej w XI wieku, a mianowicie z tego prostego względu, że nie pryncypsa, lecz miejscowy książę wyposażał „swego” biskupa we wszystkie dochody i majątki, umożliwiające Kościołowi pełnienie jego funkcji duszpasterskich. Musimy więc przyjąć jako rzecz oczywistą, że to nie Bolesław Śmiały, lecz Władysław Herman własnym sumptem jako panujący na Mazowszu władca i szafarz całego majątku państwowego,

ordynował pierwszego biskupa płockiego i zapewniał mu egzystencję materialną — zresztą, nie tylko dla niego, lecz także dla zawiązującej się koło niego kapituły.

Nie zachował się dokument fundacyjny biskupstwa płockiego, ale wnosząc z praktyki innych ówczesnych biskupstw polskich, jak Poznań, Kraków i Wrocław, dokumentu takiego nie sprzeczono.⁸ Cała akcja wyposażenia biskupstwa odbyła się zapewne ustnie, na wiecu lub synodzie, na którym książę w gronie swoich dostojników, a zarazem świadków tego wydarzenia, obwieścił swoje postanowienie w tej sprawie.⁹ Nie należy też wątpić, że biskup polecił od razu złożyć inwentarz, tj. księgę lub sporządzić kartę, na której od razu zapisano wszystkie otrzymane wówczas, jak i później, darowizny, świadczenia i przywileje skarbowe. O istnieniu takiego inwentarza dowiadujemy się z dwu niezależnych źródeł, mianowicie z dokumentu księcia Konrada, noszącego datę 1203 roku, lecz prawdopodobnie sporządzonego koło roku 1239, oraz z osobnej księgi inwentarzowej, pochodzącej z XV wieku, w których można, co prawda z pewnym trudem, wyłuskać pierwotne, XI-wieczne uposażenie biskupstwa płockiego.¹⁰

Można też sobie wyobrazić, iż Władysław Herman, z chwilą gdy otrzymał własne księstwo i osiadł w Płocku, musiał myśleć o urządzeniu swej siedziby. Oprócz dworu książęcego (palatium) musiało do tego przedsięwzięcia należeć wzniesienie godnej jego imienia świątyni.¹¹ Być może podobnie postąpił jego brat Mieszko, wznosząc w Kruszwicy kościół pod wezwaniem św. Piotra, który potem stał się katedrą, powołanego tu do życia w roku 1124 biskupstwa kruszwickiego.¹² W każdym razie faktem jest, że Mazowsze było jedyną większą krainą w Polsce, która w roku 1000, gdy na synodzie gnieźnieńskim kładziono podwaliny pod sieć diecezji obejmujących całe państwo Bolesława Chrobrego, nie otrzymała odrębnej

diecezji, lecz została objęta granicami archidiecezji gnieźnieńskiej.

Jest rzeczą zrozumiałą, że o założeniu samodzielnej dla Mazowsza diecezji nie mógł myśleć samozwańczy książę mazowiecki Mieciał/Mojśław, gdy wskutek zamieszek socjalnych i najeźdu czeskiego na Polskę w r. 1039 cała organizacja episkopalna Kościoła polskiego legła w ruinie. Z wielkim trudem odbudowywali ją Kazimierz Odnowiciel i Bolesław Śmiały w Małopolsce, na Śląsku i w Wielkopolsce. Odpowiednia chwila nastąpiła w latach siedemdziesiątych XI stulecia, gdy dzięki propapieskiej polityce Bolesława Śmiałego nawiązano bliższe stosunki z Stolicą Apostolską i w Rzymie uzyskano poparcie dla rozbudowy organizacji Kościoła polskiego.¹³

Nie znamy dokładniej reform, jakie w tym zakresie przeprowadził Bolesław Śmiały w swoich dzielnicach,¹⁴ natomiast wyszukał w pełni otwierającą się przed nim szansę Władysław Herman, aby dla swego księstwa otrzymać własne biskupstwo. Z jednej strony z pewnością chodziło mu o dokładniejsze przeprowadzenie chrystianizacji księstwa, z drugiej zaś — i był to czynnik bynajmniej nie posledniej natury — zabiegał o podwyższenie swego prestiżu jako księcia i swej dzielnicy.

W roku 1075/6 nikt w Polsce nie mógł przewidzieć dramatu, jaki w trzy lata później rozegrał się w Krakowie, tj. zabicia biskupa krakowskiego Stanisława i wygnania króla Bolesława z kraju, oraz wyniesienia na tron monarchy Władysława Hermana. W latach 1075/6 musiał on starać się o pełną swoją autonomię, której elementem bardzo istotnym było posiadanie własnego biskupstwa. Nie pomylimy się zapewne, jeżeli przepuścimy, że pierwszym biskupem płockim był Franko, który we współczesnych źródłach występuje jako: episcopus Poloniensis — biskup polski i który potem odegrał tak istotną rolę na dworze Władysława Hermana, już jako książę całej Polski.¹⁵

PRZYPISY

¹ Ob. W. Kętrzyński, *Założenie i uposażenie biskupstwa płockiego*, (w:) «Przewodnik Naukowy i Literacki», 14 (1886), s. 385 i n.; B. Ulanowski, *O uposażeniu biskupstwa płockiego*, (w:) *Rozprawy Akadem. Umiejętności*, wyd. filozof.-histor., 21 (1888), s. 1 n.; W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Lwów 1893, s. 92—93. Aktualny stan dyskusji w tej sprawie podają: Z. Suowski, *Początki organizacji kościelnej na Mazowszu*, (w:) «Studia Płockie», t. III: *Kościół płocki XI—XX wieku*, pod red. J. Kłoczowskiego, Płock 1975, s. 35 i n., oraz H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. VI, cz. 1, Warszawa 1985, s. 355 i n. Nie wdajemy się tutaj w rozpatrywanie hipotezy, jakoby początkiem organizacji episkopalnej na Mazowszu miał być klasztor benedyktynów mogileńskich, a właściwie jego filia na grodzie płockim. W tym wypadku całkowicie podzielamy pogląd M. Gębarowicza, że „zestawienie uposażenia Mogiła na najstarszym zrębem uposażenia biskupstwa płockiego, zawartym w znanym spisie kasztelani, wykazuje jak najdalej posuniętą niezależność i rozgraniczenie, wykluczając możliwość genetycznego ich związku” (ob. M. Gębarowicz, *Mogiła—Płock—Czerwińsk*, *Studia*

nad organizacją Kościoła na Mazowszu w XI i XII w., (w:) *Prace Historyczne w 0-lecie działalności profesorskiej Stanisława Zakrzewskiego*, Lwów 1934, s. 129). Szerszy kontekst zamierzeń organizacyjnych Bolesława Śmiałego przedstawił T. Grudziński, *Polityka papieża Grzegorza VII wobec państw Europy środkowej i wschodniej, 1073—1080*, Toruń 1950. Literaturę zagadnienia zebrał K. Pacuski, *Płock*, (w:) «Słownik Starożytności Słowiańskich», t. IV, Wrocław 1970, s. 151—157.

² Ob. Z. Kozłowska-Budkowa, *Najdawniejsze roczniki krakowskie i kalendarz*, (w:) *Monumenta Poloniae Historica*, ser. II, t. V, Warszawa 1978, s. 137; analizę tej zapiski przeprowadziła Z. Kozłowska-Budkowa, *Który Bolesław?*, (w:) *Prace z dziejów Polski feudalnej omiarowane Romanowi Grodeckiemu*, Warszawa 1960, s. 81—86.

³ Z. Kozłowska-Budkowa, *Który Bolesław?*, s. 83 i n.

⁴ Ob. G. Labuda, *Król Bolesław 'qui constituit episcopatus per Poloniam'*, (w:) «*Studia źródłoznawcze*», 30 (1987), s. 51—57.

⁵ Kwestie związane z obejmowaniem dzielnic w XI wieku omówił obszernie H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. VI, s. 101 i n. Nie należy wątpić,

że Władysław Herman objął swą dzielnicą bezpośrednio po śmierci ojca. Nie podzielałam ostatnio wyrażonego poglądu, jakoby oBolesław Śmiały i jego bracia urodzili się dopiero po roku 1043, gdyż wszystko wskazuje na to, iż małżeństwo Kazimierza Odnowiciela z Marią-Dobroniegą musiało być zawarte najpóźniej koło roku 1040.

⁶ Kto udzielał biskupom inwestytury w drugiej połowie XI i XII wieku, nie wiemy. Wiemy tylko tyle, że na mocy postanowień synodu gnieźnieńskiego z r. 1000 prawo do inwestytury biskupów uzyskał Bolesław Chrobry (zob. ob. G. Labuda, *Studia nad początkami państwa polskiego*, t. II, Poznań 1988, s. 511 i n.; por. też W. Abraham, *Organizacja*, s. 223 i n.). Do roku 1058 sprawowały więc kolejno te funkcje: Bolesław Chrobry, Mieszko II i Kazimierz Odnowiciel. Sytuacja ta uległa zmianie, gdy w r. 1058 państwo zostało podzielone na trzy dzielnice, w jeszcze większym stopniu po roku 1138. Tadeusz Wojciechowski wyraził pogląd, iż „po myśli testamentu inwestytura na wszystkie katedry biskupie w księstwie centralnym czy po dzielnicach musiały być oczywiście (!) wyłącznym prawem seniora” (*Szkice historyczne*, wyd. 4, Warszawa 1970; pierwodruk z r. 1917). Pogląd ten nie da się niczym uzasadnić. W roku 1211 Władysław Laskonogi, gdy chodziło o obsadę biskupstwa poznańskiego „episcopatum consueverit pro sua voluntate conferre insigniis huiusmodi assignatis” (*Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. I, Poznań 1877, nr 74, s. 71). Podobnie musiało się dziać w innych dzielnicach. Pewne światło na to zagadnienie rzuca prawo do zaboru majątku biskupa (ius spoli) po jego śmierci przez księżęta.

⁷ H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. VI s. 373, rozpatrując genezę biskupstwa włocławskiego, słusznie zauważył, że „Bolesław III wobec panowania w Polsce północnej Zbigniewa nie mógł rozporządzać ziemią na Kujawach...”, bo Bolesław nie był władny założyć biskupstwo w dzielnicy brata, nie był jednak konsekwentny w swoim rozumowaniu, gdyż za rzecz oczywistą uznaje fakt założenia biskupstwa płockiego w dzielnicy Władysława Hermana. Uzupełniam tu mój pogląd wyrażony w tej sprawie (*Król Bolesław*, s. 53).

⁸ Jak wiemy, odnośne bulle papieskie otrzymali: Gniezno w roku 1136, Włocławek w r. 1148 i Wro-

claw w r. 1155. Ob. K. Modzelewski, *Między prawem księżęcym a władztwem gruntowym*, II. *Institucja kasztelanii majątkowych Kościoła w Polsce XII—XIII w.* «Przegląd Historyczny», 71, 1981, s. 461 i n.

⁹ Jak się to odbywało, dowiadujemy się z dokumentu księcia świeckiego Grzymysława, który w roku 1198 nadał joannitom gród Starogard: „Hec omnia nominata sunt et recitata in die beati Martini in consecratione ecclesie beate Marie virginis in Zwetce, in audientia multorum, qui aderant, sub sententia anathematis a preminato episcopo Wladislaviensis ecclesie cum extinctione candelarum prefato hospitali confirmata” (Pommerellisches Urkundenbuch, ed. M. Perlbach, Danzög 1882, nr 10, s. 10).

¹⁰ zob. prace cytowane w przyp. 1, zwłaszcza rozprawę Bolesława Ulanowskiego.

¹¹ zob. tutaj odnośne prace F. Szafrąńskiego cytowane pod hasłem: Płock, w: «Słown. Staroż. Słowiańskich», t. IV s. 156.

¹² Na dawność i rozległość tego uposażenia słusznie zwrócił uwagę H. Łowmiański. *Początki*, t. VI, 373—374.

¹³ zob. T. Grudziński, *Polityka papieża Grzegorza VII* (jak w przyp. 1).

¹⁴ Jak się wydaje, głównie chodziło o uporządkowanie organizacji metropolitalnej ówczesnego Kościoła polskiego, w szczególności zaś o rozstrzygnięcie uprawnień Kościoła gnieźnieńskiego przejściowo podważonych przez przeniesienie kompetencji metropolitalnych na biskupa krakowskiego za czasów biskupa Arona (1046—1059).

¹⁵ Biskup Franko jest na dobrą sprawę znany tylko z kroniki Anonima tzw. Galla (*Kronika Polska*, ks. II rozdz. 30). Ze względu na określenie: episcopus Poloniensis i ze względu na wpisanie go do księgi zmarłych klasztoru lubińskiego benedyktynów uznaje się go za biskupa poznańskiego; por. ostatnio T. Wasilewski, *Kościół monarszy w X—XII w. i jego zwierzchnik biskup polski*, «Kwartalnik Historyczny», 92 (1985), s. 751. Mając jednak na szczególnej uwadze fakt ścisłego związku Franka z dworem książęcym, którego z kolei związek z Płockiem wydaje się w czasach Władysława Hermana szczególnie bliski, można również dobrze uznać go za pierwszego biskupa płockiego.

JERZY LEMPICKI

Jeszcze o problemach najstarszego Mazowsza.

1. WSTĘP

Przekazy historyczne dotyczące dziejów Mazowsza są aż do XIII w. niezwykle skąpe, trudno więc, ograniczając się do formułowania stwierdzeń niepodważalnych, wyjść poza bardzo ogólne opisy oparte bardziej na ogólnych prawidłowościach procesu historycznego niż na badaniu specyfiki analizowanego terenu. Wobec małego prawdopodobieństwa odkrycia nieznanych dokumentów historycznych, jedynie przez wykorzystanie ciągle jeszcze kryjących ogromne możliwości badań archeologicznych, badań związanych z rekonstrukcją stosunków geograficzno—przyrodniczych, badań językoznawczych, głównie dotyczących nazw miejscowych, można mieć nadzieję na bliższe poznanie stosunków polityczno—społecznych nieudokumentowanego okresu dziejów Mazowsza. Należy

jednak podkreślić, że te wszystkie dane pomocnicze mogą być przedmiotem różnych subiektywnych interpretacji. Formułowanie na ich podstawie pewnych szczegółowych hipotez, wydaje się jednak niezbędnym warunkiem postępu badań, nawet gdy istnieje ryzyko zakwestionowania ich słuszności przez przyszłe odkrycia. Omówimy w dalszym ciągu dwa podstawowe zagadnienia: pierwotnego terytorium plemienia Mazowszan, które budzi kontrowersje w literaturze historycznej oraz bliżej nie uściślony dotąd problem procesu włączenia Mazowsza do państwa Piastów.

2. TERYTORIUM MAZOWSZAN

Panuje niekwestionowany pogląd, że powstanie państwa polskiego polegało na podporządkowaniu ośrodkowi poznańsko—gnieźnień-